

A kutatás célja és módszerei

Egy nemzet kultúrája általában közös, de nem minden esetben egységes. Az egységes politikai nemzetbe tartozó, de kisebbségben élő nemzetiségek múltja, kulturális gyökerei többnyire eltérnek a többségi nemzet múltjától és gyökereitől, jövőkép tudatának kialakulását pedig nagyban befolyásolja gazdasági helyzetük és a politikai események is.

A magyarországi horvátok történeti és néprajzi kutatása már viszonylag régen megkezdődött és gazdag hagyományai vannak, bár a különböző kisebb etnikai csoportokat tekintve nem egyforma a feldolgozottságuk. Különösen művelődéstörténeti szempontból vannak elmaradások. Míg egyes csoportok (pl. a bunyevácok és nyugati horvátok) esetében jelentős eredmények születtek, más csoportoknál szinte alig történtek ilyen jellegű kutatások, vagy ha folytak is ilyenek, azok csak töredékekben jelentek meg a tudományos irodalomban. Ilyen csoportok, pl. a sokácok és a bosnyákok is. Mivel mindkét etnikai csoport az egykori Baranya vármegyében élt, kutatásaim e két népcsoport dualizmuskori közművelődés történetére irányultak.

A magyar és horvát nép együttélésének ez időre már gazdag történeti hagyományai alakultak ki, melyek mindkét nép történeti arculatában igen jól kimutathatók. A dualizmus kora mindkét ország történetének talán az egyik legizgalmasabb és legszínesebb időszaka volt. Ekkor zajlik a polgárosodás folyamata, de egyben a közművelődés történetnek is egy új szakasza kezdődik.

Dolgozatomban azt kívánom bemutatni, hogy a baranyai horvátok hogyan viszonyultak ezen új lehetőségekhez, milyen mértékben tudtak ezekkel azonosulni és mennyire tudták kiaknázni őket, illetve milyen mértékben vált javukra és az integráció során mennyire távolodtak el egykori anyanemzetüktől.

Mint már említettem a témának nincs, vagy csak töredékekben van magyar, illetve horvát nyelvű irodalma. Ezért a források feltárásánál főleg levéltári kutatásokra és a korabeli helyi sajtóra kellett támaszkodnom. Külön nehézséget jelentett, hogy a horvátországi források csak az országos magyar nagypolitikai eseményekkel foglalkoznak, a baranyai horvátság helyzetét viszont szinte egyáltalán nem kísérik figyelemmel. Részben ezért is, a korabeli tanügyi források esetében talán a kelleténél is mélyebben és részletesebben mentem bele a különböző események ismertetésébe, mivel úgy gondolom, hogy a jegyzőkönyvek nemcsak hitelesebbek a sokszor nagyon is egyoldalú magyar sajtóhíreknél, hanem egyben ellensúlyozzák is azokat és sokkal részletesebb, élesebb képet nyújtanak ez utóbbiaknál. Elsősorban azokat a településeket vizsgáltam, ahol statisztikailag is kimutatható a horvátok jelenléte. A nemzetiségi származás (!) meghatározásánál általában a nevekből indultam ki. A különböző statisztikákban ritkán szerepel a szláv név mellett nemzetiségi meghatározás, de mivel a vallást többnyire megadják, kiszűrhetők a szerb, illetve izraelita nevek. Bár számos személynél szinte már nem is feltételezhető, hogy horvát anyanyelvűnek vallotta magát és csupán nevének hangzása utal a horvát származásra, de úgy gondolom helyénvaló – különösen, ha fontosabb

közművelődés történeti szerepük van – őket is megemlíteni.

Tézisek

1.) Az 1867-es kiegyezést követő gazdasági növekedéssel szoros kölcsönhatásban fontos változások következtek be Magyarország, így Baranya megye demográfiai magatartásában is. Egyrészt meggyorsult a természetes szaporodás üteme, másrészt megnőtt a földrajzi és társadalmi mobilitás, s ennek következtében jelentősen átalakult a népesség települési és foglalkozási struktúrája. Mindezzel párhuzamosan az etnikai viszonyokban is jelentős változások álltak be. Az 1860-as évek végén a magyarok részaránya a nemzetiségekkel szemben még kisebbséget alkotott, 1910-re viszont már többségbe került. A horvátok száma Baranyában is csökkent, bár részarányuk településenként másként és másként alakult: egyes helyeken szinte teljesen eltűntek, máshol viszont a tárgyalt korszak folyamán mindvégig többségben maradtak. Különböző tájföldrajzi elhelyezkedésüknél fogva gazdasági és infrastrukturális helyzetük sem volt egyforma, és e különbségek alapján a baranyai és vizsgált somogyi horvátok lakta településeket három csoportra lehet osztani. Egyes csoportok jobb, míg mások kedvezőtlenebb helyzetben voltak. A legjobb helyzetben a Mohács és Pécs környéki, illetve a két város közti útvonalak közelében elhelyezkedő falvak voltak. A másik csoport települései a Duna – Dráva által határolt háromszögben, az ún. „*Baranya Háromszögben*” vagy ahogy újabban nevezik a „*Dráva szögben*” fekszenek, és mintegy folyosószerűen összekötve a két folyót, egyben

nyelvhatárt képeztek. Bár itt is jó volt a föld minősége, azonban a Karasica, a Duna és Dráva, valamint azok mellékvizeinek kiöntése miatt gyakran tönkre ment az egész évi termés. Az infrastruktúra sem volt olyan fejlett, mint az előző gazdasági tájegységénél, és különösen télen és esős időben volt nehéz közlekedni. Viszont ebben a tájegységben, az előzőnél jóval nagyobb volt a horvátok részaránya. A harmadik csoportot az Ormánság nyugati határán, az akkori Somogy megye délkeleti részéhez tartozó Drávakeresztur, Drávasztára, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Révfalu és Tótújfalu képezte. Itt is főleg a Dráva áradásai jelentették a legnagyobb veszélyt, és egyben gátolták a termőterület megnövelését, ezen kívül a föld minősége és a terület közlekedési hálózata is jelentősen rosszabb volt az előzőeknél. Viszont itt volt a legmagasabb a horvátok részaránya.

A három csoport elkülönülő modernizációs szintje, megmutatkozott a művelődési és oktatási területen is.

2.) Az 1868. évi XXXVIII. tanügyi, és a XLIV. ún. nemzetiségi törvény új lehetőségeket teremtett számukra. Különösen az előbbi határozta meg jelentősen nemcsak a magyarországi tanügy, hanem ezen belül a baranyai horvátság közművelődés történetének további útját. A 6-12 éves korban kötelező elemi népiskola és a 15 éves korig tartó ismétlőiskola lényegesen javította az írás és olvasástudás arányát, az analfabétizmus csökkent. Ezzel együtt viszont számos új előírások is születtek, melyeknek a gyakorlatban nem, vagy csak igen nagy nehézségek árán lehetett érvényt szerezni. Ilyenek voltak, például az iskola fenntartási kötelezettségek is. A baranyai iskolák számottevő többsége – és ez különösen

igaz a horvátok lakta helyekre – római katolikus felekezeti fenntartású volt, tehát a fenntartói feladatok leginkább az egyházközségre hárultak. Azon felül, hogy gazdasági és infrastrukturális helyzetük nem volt egyforma, az iskolafenntartással járó terheket is különbözőképpen kezelték, és számos helyen csak nagyon nehezen lehetett rábírní őket kötelezettségeik teljesítésére. Ez különösen Kelet-Baranyában a Duna – Drávát összekötő folyosó mentén élő csoportnál, valamint a Dráva menti – Somogy megyei – falvakról mondható el. E két tájcsoporthoz az iskolafenntartás körüli feszültségekhez igen gyakran társultak nyelvi és szociális jellegű gondok is, melyeket átszótták a polgárosulást gyorsítani kívánó állam és a nemzetiségek közötti békére jobban figyelő egyház közötti viták is.

A nehézségeket tovább bonyolította, hogy a fenntartási hozzájárulás a gazdaságilag és infrastrukturálisan rosszabb – tehát hátrányos – helyzetben lévő településeknél a szegényebbek számára gyakran kedvezőtlenül lett megállapítva. Részben ezért is volt nehéz ezeknél bármiféle bővítést vagy felújítást véghezvinni, és itt robbantak ki a leghevesebb összetűzések is.

A tanítási körülmények és a tanítói állások még egy-egy tájcsoporthoz belül sem voltak egyformák, a tanítási nyelv kérdése pedig egy-két kivételtől eltekintve mindenhol fontos volt. A tanítók mindhárom tájegységnél kiszolgáltatott helyzetben voltak – bár nem egyenlő mértékben – és fizetésük gyakran csak igen nehezen volt behajtható. Ahol átálltak a készpénzes fizetésre, ott javult a tanítói fizetés fegyelme, illetve a vizsgált időszak végéig szinte mindenhol igénybe vették az államsegélyt.

3.) A tanítás hatékonyságát és a tanulmányi eredményeket az egyéni értelmi képességen túl számos objektív ok is befolyásolhatta. Ilyenek voltak az iskolai hiányzások, a tankönyvellátottság és a magyar nyelv ismerete. A horvát ajkú diákok gyakran még a felsőbb osztályokban sem tudták értelmezni a magyar szöveget, és előfordult, hogy semmilyen tankönyvük sem volt. A nyelvi problémák Pécsen kívül szinte általánosnak tekinthetők – gyakran még az ipari iskolában is –, míg a tankönyvellátottság és az iskolai hiányzások a két rosszabb helyzetben lévő csoportnál voltak gyakoriak. Az iskolai eredmények viszont nem tükrözték teljes mértékben a gazdasági és infrastrukturális helyzetet, egy-egy tájcsoporthon belül is lehettek viszonylag nagyobb különbségek. Általánosságban azonban mégis elmondható, hogy a legjobb eredmények Pécsen születtek, míg a másik városban, illetve a többi településen a magyar nyelv elsajátításával párhuzamosan a taneredmények is javultak.

A vizsgált településekből felsőbb iskolákba csak nagyon kevés horvát ment tanulni, és a továbbtanulók körében már igen jelentős volt a polgárosodás, illetve asszimiláció hatása.

4.) A nyelvkérdés nem csak az oktatásban, hanem a vallási életben is fontos szerepet játszott. Az istentisztelet nyelve az előbbinél jobban igazodott a hívek anyanyelvéhez, és igen gyakran meghatározta a horvát hívek és a plébánosuk közti viszonyt is. Míg korábban a boszniai ferences rend élenjárta a horvát művelődésben, illetve a horvátok összetartásában, addig a századfordulóra a ferencesek már inkább az állam

modernizálását szorgalmazták, és a magyarosítást támogatták. Ezért a Mohács – Pécs közötti út mentén álló – vagyis éppen a legfejlettebb – csoportnál jelentkezett a legélesebben – különösen Mohácson – a nyelvkérdés, míg a Dráva menti falvaknál az etnikai arány egyértelműen meghatározta az istentisztelet nyelvét. A folyosó mentén nyelvhatárt képező csoportnál viszont, a nyelvkérdéshez gyakran anyagi jellegű tényezők is társultak és együttesen befolyásolták a horvát hívek viszonyulását plébánosukhoz. A hívek vallási fegyelme talán ennél a csoportnál volt a leglazább.

5.) A felnőtt lakosság körében, regionális-helyi szinten, a művelődés legfontosabb fórumai az egyletek és olvasóköri voltak. Keletkezésük összefüggött az iskolázottsággal és – részben – a társadalmi rétegződés felgyorsulásával, hatásuk pedig kiterjedt a társadalom széles körére. A legváltozatosabb egyesületi élet általában a gazdaságilag és kulturálisan differenciált településeken alakult ki. A három tájegységben 18 – horvátok lakta – településen működtek rövidebb-hosszabb ideig olyasféle olvasóköri, amelyeknél a fő cél a művelődés és a társas élet fejlesztése volt, de mellettük számos helyen más egyletek is voltak, amelyek ugyancsak betölthettek valamiféle művelődésközvetítő szerepet. Összességében 19 – horvátok lakta – településen működött olyan egylet, amelynek közművelődési hatásai is lehettek. Az két várost összekötő tájegységi csoportnál – ezen belül is a két városban Mohácson és Pécsen – volt a legtöbb, utána a két folyót összekötő csoport következett majd a végén a Dráva menti táji csoport. A sorrend alapján kapott kép nagyjából a csoportok gazdasági lehetőségeinek és

infrastrukturális ellátottságának megfelelő helyzetet tükrözi vissza, de ha a két várostól eltekintve, mindhárom táji csoportnál csak a községeket vesszük figyelembe, akkor a második táji csoportnál találjuk a legtöbb egyletet. Ha viszont csak a nemzetiségi jellegű egyleteket vesszük figyelembe, akkor csupán két helyen találunk ilyent: az első csoportnál Mohácson és Versenden és a harmadik táji csoportnál Lakócsán., míg a második, vagyis a nyelvhatár menti csoportban egyet sem, holott az etnikai összetételt tekintve ez elvárható lenne itt is. Az első csoport két településén valószínűleg a gazdasági helyzet és az infrastrukturális ellátottság már lehetővé tette, az asszimiláció azonban még nem ért el olyan szintet – mint például Pécsen –, ami gátolta volna a nemzetiségi egyesület létrejöttét. A harmadik csoportnál viszont valószínűleg a magas horvát aránynak volt fontosabb a szerepe az egylet létrejöttében, míg a két folyót összekötő csoport esetében a gazdasági és infrastrukturális elmaradottságot az etnikai arányok már nem tudták pótolni.

6.) A nemzetiségi falvak belső kultúrájukat, nemzetiségi sajátosságaikat viszonylag elég sokáig megőrizhették, és a nyelvi magyarosítás 1880 előtt nem is ért el jelentősebb eredményt. Bár később, különösen a századforduló után, egyre több iskolában vált – elviekben – elsődlegessé a magyar nyelv, illetve akadt, ahol már csak magyarul tanítottak, de valójában az utcai és otthoni nyelv továbbra is a nemzetiségi maradt, és iskoláikban a tanítói pályázatok kiírásánál szinte mindig feltétel volt továbbra is – Pécsét kivéve – a horvát nyelvismeret. A

Duna – Dráva közti táji csoportnál minden olyan vélt, vagy valós sérelem, amely az anyanyelvhasználattal kapcsolatban keletkezett, igen heves reakciót váltott ki, és még ott is ragaszkodtak a horvátul beszélő tanítóhoz – különösen a kántortanítóhoz –, ahol kisebbségben voltak. Tehát a nyelvi asszimiláció az iskoláknál – vagyis az újabb generációknál – erősebben jelentkezett és nagyobb volt a hatása is, különösen két városában, illetve főleg Pécsen. Ennél a csoportnál általánosabb lett a többnyelvűség és ezzel együtt a polgárosodás is, míg a Duna – Dráva közti csoport esetében ez már kevésbé mondható el. Hatásai a gazdaságilag legrosszabb helyzetben álló Somogy megyei Dráva menti csoportot érintették a legkevésbé, de összességében is elmondható, hogy a nyelvi asszimiláció korán sem érte el azt a szintet, amely alapján Magyarországot egységes magyar nemzeti államnak lehetett volna tekinteni.

A dolgozat tudományos eredményei

Miután a dolgozat bemutatja a különböző magyarországi horvát etnikai csoportokat, betelepedésüket és Magyarországon való elhelyezkedésüket, elsőként foglalja össze és egészíti ki a baranyai horvátok dualizmuskori közművelődés történetét, egyben rámutat a római katolikus egyház ebben betöltött szerepére és részben képet ad a kor hazai művelődéspolitikájáról is. Új ismeretekkel egészíti ki a pécsi egyházmegye és ezzel együtt Baranya megye tanügyi történetét, egyleti és hitéletét.

A feldolgozott téma jórészt levéltári forrásokon alapszik, különösen a tanügy terén. Ezek a források

lehetővé tették, hogy a jelentések, illetve egy-egy esemény kapcsán készült „beszámoló” jegyzőkönyvek – melyek esetenként már-már orálisnak tekinthetők – alapján a mélyebb rétegekbe – egy-egy település társadalmának személyes konfliktusaiba – is bevilágítsak, és ezzel még élesebb és hitelesebb képet nyerjek az adott település életéről.

A felhasznált források részben rávilágítanak a vizsgált horvátok lakta települések gazdasági és infrastrukturális helyzetére is, illetve, hogy ezeknek milyen befolyása volt iskolázottságukra, hitéletükre egyszóval a művelődéstörténetükre. Mindazon baranyai – és néhány somogyi – településsel foglalkozik, amelyekben statisztikailag kimutatható volt a horvátok jelenléte. Mivel e települések három olyan tájféldrajzi részen helyezkednek, melyeknek a gazdasági és infrastrukturális adottságai különbözőek voltak, rávilágít a lakosság közművelődési viszonyainak eltérő voltára is, ami különösen az iskolaügy kapcsán domborodik ki. A tanüggyel kapcsolatos jegyzőkönyvek egyben rávilágítanak az állam által képviselt liberális és a hagyományos felekezeti jellegű oktatás küzdelmére, illetve a horvátok ebben betöltött szerepére. Továbbá rámutat arra a körülményre, hogy a kormány oktatáspolitikai szándéka, az egységes modern állam megteremtése érdekében megfogalmazott korszerűsítés, az adott gazdasági helyzetben gyakorlatilag még nem volt végrehajtható. Ugyanakkor viszont, az egyre nyíltabb és erőszakosabb magyarosítás legalább annyi kárt is okozott, mint amennyi haszonnal járt.

A jegyzőkönyvek és a korabeli sajtó híradásai alapján foglalkozik a horvátok anyanyelvért való

küzdemeivel is, különösen a tan- és istentiszteleti nyelvvel kapcsolatban. Egyúttal rávilágít azon egyesületek szerepére, amelyeknek ugyancsak fontos szerepük volt az anyanyelv megőrzésében, és amelyek egyben melegágyai voltak a kialakulóban lévő horvát értelmiségnek.

Publikációs jegyzék

Téglavetés Radamosban
Néprajz és nyelvtudomány, XL.
Szeged, 1999-2000

Konji i konjska zaprega u Mohaču
Etnografija Hrvata u Mađarskoj 9.
Pečuh, 2002.

Az Élesdi Állami Délszláv Tanítási Nyelvű Népiskola
története
JPM Évkönyve 46-47.
Pécs, 2003.

Száz év a mohácsi busójárás történetéből, a helyi sajtó
tükrében
JPM Évkönyve 46-47.
Pécs, 2003.

Baranya két Zsigmond kori oklevélben
Horvátországi Magyarország, 2003. X. 5-6.

Stihovi Ive Šarkića iz Mohača u Prvom i Drugom svjetskom ratu
Pogled, 2003. I. 4.

Adalékok a Baranya – háromszög dualizmuskori egyleti életéhez
Horvátországi Magyarország 2004. XI. 3-4.

Utódainknak
Horvátországi Magyarország 2004. XI. 7-8.

A ló és fogatolása Mohácson
Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzából V.
Bp. 2004.

Baranjski Hrvati i položaj školstva u razdoblju dualizma
Povećalo, časopis povijesnih korijena, gonetanja, postignuća... Svezak 1.
Beli Manastir 2004.

A mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum.
JPM Évkönyve 48-49. (2003-2004), Pécs, 2004

„Mindig tiszta színeket használtak”.
Múzeumi hírlevél 2004. XXV. 4.

A magyarországi szerbek.
Múzeumi hírlevél 2004. XXV. 6.

Egy szabadkai imakönyv Lendva-vidéki emlékekkel
„Szent ez a föld...” Néprajzi írások az Alföldről.
Szeged, 2005.

A kásádi sokác tájház
Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére.
Szeged, 2005.

Podaci o asimilaciji mohačkih i pečuških Hrvata za
vrijeme dualizma
Iz hrvatske baštine u Mađarskoj.
Biblioteka Nova, Pečuh 2005.

A Mohács – Kopács környéki halászat
Horvátországi Magyarország 2006. XIII. 9.

A mohácsi gyógyszertárakról 1801-től
Gyógyszertörténet IV. 2. sz. 2006. július

Posjetnik, prisjećati se 1526
Povećalo, časopis za povijesti i prosudbe o povijesnoj
zbilji. Svezak 2-3.
Belei Manastir 2007.

Adatok a mohácsi és pécsi horvátok dualizmuskori
asszimilációjához
JPM Évkönyve 46-47. (2005-2007)
Pécs, 2008.

A mohácsi halászat változása
JPM Évkönyve 46-47. (2005-2007)
Pécs, 2008.

A mohácsi fogadalmi Emléktemplom.
Európai örökségünk. A pécsi és djakovói egyházmegye
bemutatkozik. Pécs, 2008

Adalékok a mohácsiak máriagyűdi zarándoklatairól és a sokácok Szűz Mária tiszteletéről.

Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendőös Barna Gábor tiszteletére. Szeged, 2010

Két csongrádi hadifogoly vallomása.

Forrás, 43. évf. 2011. 10. sz.

A mohácsi busójárás legendájának nyomában.

Népek- Maszkok- Európa. Európai Folklór Intézet, Bp. 2011

Nekoliko primjera đudskog hodočašća i štovanje Djevice Marije kod mohačkih Hrvata.

Hrvatski kalendar 2011. Croatica Kft.

A Mohács-sziget nyugati részének benépesülése.

Sarjadó sorsok. A VIII. Duna – Tisza közti nemzetközi néprajzi nemzetiségtudományi konferencia. (Baja, 2011. júl. 14-15. előadásai) Baja – Kecskemét, 2012

Srpska okupacija (zaposjedanje) Mohača i posljedice određivanja trianonske granice.

Povećalo- časopis za povijesti i prosudbe o povijesnoj zbilji. Zavod za hrvatsku Baranju, svezak 4-5-6-7. (2012.) Beli Manastir, 2012.

Film

Magyarországi népviseletek: A mohácsi és Dráva menti sokácok népviselete

Muharay Elemér Népművészeti Szövetség – Bp.
Hagyományok Háza, 2004. (Szakértői munka)